

Algis Balaišis

LIETUVOS VALSTYBĖS SIENOS APSAUGA 1918-1940 METAIS

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) valstybės siena (toliau - siena) buvo saugoma nuo pat centralizuotos valstybės sukūrimo. Atsirado sistema pilių valstybei ginti iš Rytų, t.y. pastatytos Trakų, Medininkų, Naugarduko, Krėvos ir kt. pilys, suformuota Nemuno gynybinė linija (Kaunas, Gardinas, Punia). Sieną saugojo taip pat visa virtinė mažesnių pilių, stebėjimo postų, sargybų. Jau nuo 13 a. LDK buvo pradėti imti muitai už įvežamas ir išvežamas prekes. Iš pradžių muitai buvo imami prekėmis, vėliau pinigais. Kūrėsi muitinės. Daug jų buvo įkurta 14 a. pabaigoje - 15 a., ypač Vytauto laikais. Muitinės kūrėsi pačiuose tolimiausiuose valstybės punktuose, pvz., Chorticoje, Tamanėje ir kt.

1918 m. atkūrus valstybės nepriklausomybę, Lietuvos Respublikos sienas buvo mėginta saugoti nuo pirmųjų dienų. Atsižvelgiant į kaimyninės valstybės politinę ir karinę situaciją, ta apsauga atskirose pasienio dalyse buvo skirtinga. Trumpai apžvelgsime, kaip tuo metu buvo saugoma Lietuvos Respublikos siena. Tačiau iš pradžių būtų tikslinga bent keliais sakiniais apibūdinti situaciją, kuri susiklostė prie Lietuvos valstybės sienų prieš Lietuvos Respublikos nepriklausomybės paskelbimą ir po jo.

Iki Pirmojo pasaulinio karo Kauno ir Kuršo gubernijų administracinė riba, kuri kartu buvo lietuvių kalbos, etnografijos ir religijos riba, buvo atskaitos taškas galutinai nustatant Lietuvos valstybės sieną su Latvija. Be didelių sunkumų abi valstybės susitarė iškilusius nedidelius ginčus spręsti arbitraže, o

vyriausiuoju arbitru pasikviesti tarptautinės teisės žinovą anglų profesorių Símpsoną. 1921 m. nustatant valstybinę sieną, Lietuvai buvo perduota Palanga, anksčiau priklausiusi Kuršo gubernijai, o Latvijai tai kompensuota kitomis teritorijomis labiau į rytus. Tuo susitarimu buvo pradėtas platus kultūrinis, ekonominis ir politinis bendradarbiavimas¹ tarp Lietuvos ir Latvijos.

Buvusi carinės Rusijos ir kaizerinės Vokietijos valstybės siena nebuvo kalbinė ir etnografinė riba, nes iš abiejų pusių gyveno lietuvių, tiksliau, baltų kilmės gyventojai.

Kad nebūtų prasilenkta su istorine tiesa, reikia pasakyti, jog 230 km ilgio Lietuvos siena su Vokietija, kurios pusė ėjo Nemunu, apie 500 metų išbuvo stabilesnė todėl, kad ir politiniu, ir istoriniu požiūriu buvo natūraliausia, o 19 a. pabaigoje - 20 a. pradžioje piečiau Nemuno tik apie 10 proc. gyventojų mokėjo kalbėti lietuviškai. Visai kita situacija buvo Klaipėdos krašte, kur lietuvių ugnis dar ruseno. Nepaisant plačios germanizacijos, beveik 90 proc. gyventojų šiame krašte buvo lietuvių kilmės. Tai viena iš priežasčių, dėl kurių 1919 m. Tarptautine Versalio taikos sutartimi nuo Vokietijos buvo atskirta dešiniajame Nemuno krante esanti Mažosios Lietuvos dalis, gaila, tik ketvirtoji, - 2 848 kv.km Klaipėdos kraštas.

Tačiau tik 15 proc. krašto gyventojų buvo katalikai, apie 80 proc. - liuteronai, 40 proc. oficialiai save laikė vokiečiais. Tuo Klaipėdos kraštas smarkiai skyrėsi nuo Lietuvos ir buvo savotiška religinė ir kultūrinė anomalija.

Pasibaigus kovoms dėl nepriklausomybės, visam dvidešimtmečiui Lietuvai buvo primestos rytinės ir pietinės valstybės sienos ribos, nuo 1929 m. vadinamos administracine linija, kuri nei istoriniu, nei ekonominiu, nei kultūrinio-etnografiniu požiūriu neatitiko ten gyvenusių tautų interesų ir ypač buvo neteisinga Lietuvai.

Lietuva, suvienijusi savo žemes į Lietuvos valstybę dar 13 a. pradžioje, turėjo apie 110 tūkst.kv.km teritoriją, kurioje dauguma gyventojų buvo pagonys, kalbantys lietuvių kalba. Jie ryškiai skyrėsi nuo pakraščiuose gyvenusių slavų jau seniai, prieš 400 metų, priėmusių krikščionišką tikėjimą ir kalbėjusių gudų kalba. Lietuvos valdžia šioje teritorijoje išsilaikė apie 500 metų, t.y. iki Pirmojo Lietuvos-Lenkijos padalijimo.

Pažymėsime, jog 1772 m. LDK ribų atkūrimą, tiksliau, Lietuvos-Gudijos valstybės sukūrimą, labai palankiai vertino Pirmojo pasaulinio karo metu ir po jo lenkų dvarininkai, vadovaujami lietuvių kilmės lenkų maršalo Juzefo Pilsudskio, o vėliau ir Sovietų valdžia. Prisiminkime bolševikų sumanytą 1919 m. sukurti Lietuvos-Gudijos respubliką "Litbielą" su sostine Vilniumi. Lenkai planavo tą valstybę sukurti iš 3 kantonų: lietuviško - Kaune, gudiško -

¹ Pakštas K. Lietuvos ribų problema. - K., 1939. P.2.

Minske ir lenkiško - Vilniuje, kuris ir būtų buvęs federalinė sostinė. Ta valstybė turėjo būti federaliniais ryšiais surišta su Varšuva. Jų kėsmai žinomi, tačiau Lietuvos politikai dėl suprantamų priežasčių tam niekada nepritarė.

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, pagal JAV prezidento Vudro Vilsono paskelbtą tautų apsisprendimo teisės principą, Lietuvos ribų nustatymo komisijos pirmininku paskirtas Hovardo universiteto profesorius Golderis laikėsi nuomonės, kad Lietuvos etnografinė riba rytuose ir pietuose yra katalikybės išplitimo riba: kur gyventojų dauguma yra katalikai, tie valsčiai priskiriami Lietuvai; kur daugiau stačiatikių - Gudijai². Tos pačios nuomonės laikėsi lietuvių diplomatas ir istorikas Petras Klimas, profesorius Kazys Pakštas ir kt.

Šis religinis ir etnografinis kriterijus buvo pritaikytas Lietuvos derybose su Sovietine Rusija, 1920 m. liepos 12 d. Maskvoje ir kuriose dalyvavo Gudijos ekspertai. Tada Lietuvai buvo paskirta apie 88 tūkst.kv.km teritorija. Tačiau mūsų valstybei nebuvo lemta turėti šį plotą.

Po gen. L.Želigovskio agresijos (netekus Vilniaus krašto) Lietuva turėjo tenkintis 55 658 kv.km (čia įskaitomas ir 2 848 kv.km Klaipėdos krašto plotas). Tai tik 6 proc. Vytauto laikų LDK, arba 1/6 dalis to, ką Lietuva valdė iki 1795 m., iki Trečiojo Respublikos padalijimo. Štai tokią valstybės sieną turėjo pradėti saugoti Lietuvos ginkluotosios pajėgos.

Lietuvos-Vokietijos siena pradėta saugoti jau 1918 m. pabaigoje. Steigiamos muitinės, atidaromi pereinamieji pasienio punktai, organizuojama sienos apsauga - sieną pradeda saugoti sargai³. Šių sargų pagrindinė pareiga buvo kiek galint sumažinti kontrabandos pervežimą ir nelegalių žmonių perėjimą per sieną. Padėtis šiame pasienyje ypač pablogėjo 1919 m., Vokietijoje prasidėjus komunistiniam spartakininkų judėjimui ir siaučiant bermontininkų gaujoms. Todėl sieną su Vokietija ėmė saugoti įvairios kariuomenės dalys.

Nuo 1919 m. gruodžio iki 1920 m. sausio Tauragės bare sieną saugojo 1-asis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas, Kretingos bare - 5-asis pėstininkų pulkas, Tauragės bare - vienas 8-asis pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulko batalionas⁴.

Tačiau daugiausia nuopelnų saugodamas Lietuvos - Vokietijos sieną užsitarnavo 1-asis parubežinis pulkas ir jo vadas plk.ltn. Petras Kubiliūnas. Jis buvo pradėtas formuoti Kėdainiuose 1920 m. vasario 1 d. Krašto apsaugos ministerijos (KAM) įsakymu⁵. Nuo rugpjūčio mėnesio, norminant terminus, pulkas pavadinamas 1-uju pasienio pulku.

² Ten pat. P.16. Pakštas K. Lietuvos ribų problema. - K., 1939. P.2.

³ Lietuvos policija įstatymų ir tvarkos sargyboje. Čikaga. 1974. P.72.

⁴ Statkus V. Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918-1940 m. Chicago. 1986. P.56.

⁵ Lietuvos kariuomenė. Įsakymas Nr. 14. 1920 m. vasario 1 d.

Pulkas saugojo Lietuvos-Vokietijos sieną nuo sienos su Latvija (Šiaurėje) iki sienos su Lenkija (Vištyčio ež.). Jį sudarė 15 pasienio apsaugos kuopų ir atskira Kybartų kuopa, iš viso - 1 148 kariai: 1 027 eiliniai, 60 grandinių, 55 puskarininkiai ir 6 viršilos. Be pasienio apsaugos kuopų, pulke buvo moko-
moji ir ryšių kuopos⁶.

Nuo 1921 m. birželio mėnesio pulko vadavietė persikėlė į Tauragę, kur išbuvo iki pat pulko išformavimo. Plk.ltn. P.Kubiliūnas nusipelno to, kad galima būtų parašyti monografiją apie jo įnašą, saugant ir įtvirtinant valstybės sieną. P.Kubiliūnas buvo vienas iš Parubežinės brigados kūrimo, brigados tarnybos statuto rengimo iniciatorių. Tapęs pulko vadu, labai daug dirbo, kad būtų įvesta ir palaikoma drausmė ir tvarka pasienyje, rūpinosi karių buitimi. Tačiau siekdamas tikslo, nebuvo "aksominis" vadas.

Tokią išvadą galima padaryti perskaičius keletą pulko įsakymų. Stengdamasis įvesti tvarką, vadas nesivaržydavo. Bausmės pylėsi gausiai, nebuvo paisoma pažeidėjų užimamų pareigų ar laipsnių. Štai kelių 1921 m. įsakymų ištraukos:

balandžio 14 d. Nr. 115.

"Už savo kareivių neapmokymą ir neišauklėjimą skyriaus komandos viršininką ltn. Telksnį įsakau nubausti 5 parom daboklės ir apsaugos kuopos vadą vyr.ltn. Vaikauską 3 parom daboklės"⁷.

birželio 21 d. Nr. 172

"2. 2-os kuopos kareivis Majauskas padavė prašymą apie paliuosavimą vasaros darbams betarpiai man. Matyt, kuopos vadas dar neaiškino savo kuopai, kaip padavinėti pareiškimus. Vyr.ltn. Rutkauską areštuoju 5 parom naminio arešto su pildymu savo pareigų"⁸.

3. Štabo kareivis Gurevičius š.m. birželio 11 d. norėjo slaptai peržengti rubežius, bet buvo sulaikytas - areštuoju 2 savaitėms"⁹.

birželio 29 d. Nr. 180

"3. Už nemandagų atsinešimą prie savo viršininko štabo komandos vachmistrą Dulinskį areštuoju 3 paroms daboklės"¹⁰.

birželio 30 d. Nr. 181

"2. Ltn. Prušaitį ir ltn. Laugalį už pavėluotą atvykimą į karininkų susirinkimą birželio 26 d. 2 parom naminio arešto su pildymu savo pareigų..."¹¹.

⁶ LVA. F. 1359. Ap.1. B.31.

⁷ Ten pat. F.764. Ap.1. B.22.

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Ten pat.

Vadas nepavargdamas kas savaitę tikrindavo tvarką, dienos tarnybą sargybos kuopose, kordonuose. Jau antraisiais pulko gyvavimo metais tvarka ir švara kareivinėse ir aplink jas, arklidėse, sprendžiant iš įsakymų ir raportų, buvo nepriekaištinga. Nenuostabu, kad sargybiniai patikrinimo metu buvo randami savo vietose, o valstybės siena - patikimai saugoma. Dokumentacija kuopose taip pat buvo tvarkinga. Iš išlikusių šio pulko dokumentų galima daryti išvadą, kad surašyti jie tvarkingiau, gražesne, kaligrafiškesne, negu kitų pulkų dokumentai, rašysena.

Vadas nuolat rūpinosi, kad pulko kariai būtų tinkamai parinkti pasienio tarnybai, gerai aprūpinti, pagaliau materialiai suinteresuoti.

Štai 1920 m. birželio mėn. jis kreipėsi į KAM dėl frontpinigių mokėjimo pasieniečiams, argumentuodamas tuo, jog tokiomis pat sąlygomis saugantis sieną 5-asis pėstininkų pulkas frontpinigius gauna¹².

Tais pačiais metais P.Kubiliūnas kreipėsi į vietinės kariuomenės brigados vadą dėl naujokų paskyrimo: "į man pavestą pulką 300 naujokų su geru klausu, geromis akimis, moka rašyti ir būti tinkamu Parubežinei tarnybai..."¹³.

Vadas pasiekia, kad KAM 1921 m. gegužės 25 d. įsakymu Nr. 120 kiekvienam kariui, sulaikiusiam pereinantį sieną spekuliantą numatoma skirti 50 proc. konfiskuotų prekių vertės premiją¹⁴.

1920 m. spalio 19 d. laiške vadas reikalauja, kad muitinių departamento direktorius teisingai skirstytų premijas už sulaikytą kontrabandą:

"Prašu skubiai sulaikyti išmokėjimą Muitinių valdininkams 33 % iš premijos už sulaikytą kareiviais kontrabandą, nes kareivių tarpe kyla didžiausias nepasitenkinimas tuo, kad jie, kareiviai, blogai aprūdyti, nežiūrint į lietuvių ir šaltį saugodami rubežių sulaiko kontrabandą, o procentai vienodai išduodami jiems šiltame kambaryje sėdintiems Muitinės valdininkams"¹⁵.

Nepaliekamas nuošalyje ir karių religinis auklėjimas, tai matyti jau iš priesaikos. Parengiami trys priesaikos variantai: katalikams ir evangelikams, stačiatikiams, izraelitams.

Nors pasibaigus kovoms dėl Nepriklausomybės Lietuvos pasienyje su Latvija buvo ramu, tačiau sieną saugoti reikėjo. Vienose apskrityse sieną saugojo kariuomenė (9-asis pėstininkų kunigaikščio Vytenio pulkas, 4-asis atskirasis pasienio batalionas, 2-asis pasienio pulkas), kitose - pasienio sargybos. Buvo sienos atkarpų, kur apsaugos kurį laiką nebuvo. Rokiškio bare siena nebuvo saugoma iki 1919 m. birželio 1 d., tada ją pradėjo saugoti mui-

¹¹ Ten pat.

¹² LVA. F.764. Ap.1. B.13. L.1.

¹³ Ten pat. L.10.

¹⁴ Lietuvos kariuomenei. Įsakymas Nr.120. 1921 m. gegužės 24 d.

¹⁵ LVA. F.764. Ap.1. B.13. L.9.

tinių sargyba¹⁶. Nuo 1922 m. rugpjūčio mėn. suformavus 2-ąjį pasienio pulką, apsaugą perėmė kariuomenė, o nuo 1923 m. lapkričio mėn. pasienį pradėjo saugoti policija.

Nuo 1922 m. kovo 28 d. prie Latvijos pasienio apskričių (Kretingos, Mažeikių, Šiaulių, Biržų, Rokiškio) komendantūrų sienai saugoti buvo formuojami vadinamieji "skrajojamieji būriai"¹⁷. Siena buvo stabili, tad nutarta be reikalo lėšų nešvaistyti, ir jau kitų metų liepos mėnesį 2-asis pasienio pulkas buvo išformuotas, o apsauga pradedama perduoti pasienio policijai. Santykiai su Latvijos pasieniečiais susiklostė bičiuliški. Tokie išliko ir pradėjus pasienį saugoti pasienio policijai. Yra charakteringa nuotrauka iš 1930 m. žurnalo "Policija", kur du raiti policininkai, lietuvių ir latvių, joja išilgai sienos ir spaudžia vienas kitam rankas.

Valstybės siena su Lenkija ilgą laiką nebuvo pastovi todėl, kad vyko kovos dėl nepriklausomybės. 1918-1919 m. sieną saugojo apskričių komendantų vadovaujama vietos milicija. 1920 m. lapkričio 29 d. nustačius neutralią liniją, kai iškilo papildomas uždavinys apsaugoti gyventojus nuo lenkų plėšikavimo, ši milicijos grupė išskirstoma į keturis rajonus ir buvo jau nebe priklausoma nuo Vyriausybės. Ji, iš viso 250 milicininkų, sieną saugojo iki 1923 metų, iki buvo nustatyta demarkacijos linija ir apsaugą perėmė pasienio kariuomenės pulkai¹⁸.

Dėl valstybės sienos apsaugos dydžio, priklausomybės ir jos charakterio buvo daug diskutuojama. Norėta, kad siena būtų neįveikiama nei kontrabandininkų, nei "priešvalstybinio gaivalo". Vidaus kariuomenės brigados vado A. Merkio siūlymu 1922 m. kovo mėn. buvo nutarta suformuoti pasienio sargybų brigadą. Tačiau po ilgų svarstymų ir susirašinėjimų buvo sukurta pasienio apsaugos divizija.

1923 m. birželio 22 d. slapto KAM įsakymu IV pėstininkų divizija performuojama į Pasienio apsaugos diviziją. Jos vadu skiriamas plk. K. Žukas. Į diviziją įtraukiamas jau minėtas 1-asis pasienio pulkas bei 10-asis Marijampolės, 11-asis Vilniaus ir 12-asis Kauno pėstininkų pulkai, atitinkamai pakeičiant jų pavadinimus (2-asis, 3-iasis ir 4-asis pasienio pulkai).

Į šį sienos apsaugos pertvarkymą kariuomenėje buvo reaguota įvairiai. Štai buvęs IV pėstininkų divizijos vadas plk. K. Žukas savo atsiminimų knygoje "Žvilgsnis į praeitį" rašo:

"Vyriausybės buvo sumanyta visas mūsų sienas su trimis kaimynais - lenkais, latviais ir vokiečiais- apstatyti kariuomene. Bandytas buvo ne visai

¹⁶ Lietuvos policija įstatymų ir tvarkos sargyboje. P. 72.

¹⁷ Lietuvos kariuomenei. Įsakymas Nr. 9. 1922 m. balandžio 8 d.

¹⁸ Lietuvos policija 1918-1928. K., 1930. P. 249.

vykęs, tad po dvejų metų buvo atsisakyta ir nutarta organizuoti pasienio policiją.

Sienos tada buvo nepaprastai ilgos. Deramai apstatyti jas ir saugoti nebuvo galima, nes be policinių pareigūnų mes turėjome savo tiesioginę karinę pareigą: mokyti kareivius ir ruošti juos karui.

Nieko naujo ir teigiama negalėjau sugalvoti ir aš, nei pulkų vadai. Tai yra specialios policijos darbas, bet ne kariuomenės.

Savo buvimu neatnešėme naudos nei valstybei, nei karo tarnybai. Retai išilgai sienos išstatyti sargybiniai, aišku, negalėjo sutrukdyti kontrabandos tekėjimo į abi puses ir ji visą laiką ir per visą sieną sunkėsi kaip vanduo per rėtį.

Mums kariniams viršininkams buvo svarbu kareivių apmokymas ir pasirėngimas karui, bet jis negalėjo būti atliekamas tvarkingai ir sistemingai¹⁹.

Minėtos divizijos 2-asis, 3-iasis ir 4-asis pulkai bei divizijai priskirta baltgudžių kuopa saugojo valstybės sieną su Lenkija nuo Vištyčio ežero iki pat sienos su Latvija. Apie pulkų sudėtį galima spręsti iš periodiškai perduodamų žinių į kariuomenės generalinį štabą. Iš viso divizijoje tarnavo apie 6 tūkst. karių, tarp jų - apie 200 karininkų. O iš viso 1923 m. pasienį saugojo apie 7 tūkst. kareivių ir karininkų (turimi galvoje IV divizijos keturi pulkai, karių skaičius juose svyravo nuo 1 148 iki 1 545, ir divizijos antrojo pulko grupė, saugojusi Latvijos pasienį, bet gyvavusi trumpai, 1922 09 02 - 1923 07 02²⁰).

Tų pačių metų lapkričio mėnesį KAM įsakymu pasienio apsaugos pulkai performuojami į atskirus pasienio apsaugos batalionus, o divizija - į pasienio brigadą²¹. Tačiau neilgai šioms formuotėms buvo lemta gyvuoti, nes nuo 1924 m. sausio 1 d. valstybės sienos apsauga buvo perduota Vidaus reikalų ministerijai. 1924 m. sausio 10 d. slaptu KAM įsakymu Nr. 1 Pasienio brigados štabas ir 1, 2, 3, 4 atskiri batalionai išformuojami²². Taip baigėsi Lietuvos kariuomenės pasienio saugojimo istorija.

Nuo 1924 m. sausio 10 d. visa valstybės sienos apsauga buvo perduota Vidaus reikalų ministerijai.

Nuo šios dienos visi šauktiniai, kurie dar nebuvo baigę tarnybos (1 260 karių)²³, pakeitė savo statusą - perėjo į pasienio policiją.

Iš kariuomenės į VRM pasienio policiją buvo perkelti 8 karininkai ir paskirti barų viršininkais. Jie dirbo prie Lietuvos-Vokietijos sienos ir administ-

¹⁹ Žukas K. Žvilgsnis į praeitį. V., 1992. P.285.

²⁰ Lietuvos kariuomenei. Įsakymas Nr. 7. 1923 m. birželio 22 d.

²¹ Lietuvos kariuomenei. Įsakymas Nr. 16. 1923 lapkričio 24 d.

²² Lietuvos kariuomenei. Įsakymas Nr. 1. 1924 m. sausio 10 d.

²³ Lietuvių enciklopedija. Čikaga. T.16. P.90.

racinės linijos ir gaudavo didelį XI tarnautojų kategorijos atlyginimą, 69 karininkai ir vyr.puskarininkiai paskirti į I eilės rajonų viršininkų (X tarnautojų kategorija) ir II eilės rajonų viršininkų (VII tarnautojų kategorija) pareigas, 40 puskarininkų - į vyr.sargybinių (V tarnautojų kategorija) pareigas. Buvo perduota taip pat visa ginkluotė ir šaudmenys (po 50 šovinių kiekvienam šautuvui) bei pagrindinė transporto priemonė - arkliai (apie 110) su baltais ir kitomis priemonėmis.

Taigi 1924 metais iš 1460 etatinių pasienio policininkų daugiau kaip 95 proc. sudarė atėjusieji iš pasienio kariuomenės.

1939 m. rugsėjo mėn. Lenkijos-Vokietijos karo metu, kai didžiulis srautas civilių žmonių ir kariuomenės, gelbėdamiesi nuo vokiečių, plūstelėjo per administracinę liniją į Lietuvą, valstybės sienas saugoti vėl buvo paėmusi kariuomenė. Jos pareiga buvo internuoti pabėgėlius ir nuginkluoti kariuomenės formuotes. Tai atlikus, pasienio apsaugą vėl perėmė pasienio policija.

Trumpai charakterizuosime sienos apsaugą, kuri beveik nepakitusi išliko iki 1940-ųjų birželio, t.y. iki okupacijos. Pasienio policija administraciniu požiūriu buvo skirstoma į sienas, barus, rajonus ir sargybas. Sienos buvo vadinamos pavadinimais valstybių, su kuriomis Lietuva ribojasi: Latvijos, Lenkijos ir Vokietijos.

Mažiausias pasienio policijos taktinis ir vykdomasis vienetas buvo pasienio sargyba, vadovaujama sargybos viršininko. Priklausomai nuo vietovės ir padėties svarbumo, sargybą sudarydavo nuo 5 iki 10 sargybinių. Sargybiniai būdavo pėstieji ir raitieji ir saugodavo ne didesnę kaip 5 km sienos atkarpą. Pėstieji buvo ginkluoti šautuvais, raitieji - šautuvais ir kardais. 3-4 sargybos sudarydavo pasienio policijos rajoną. Rajonas buvo darbo organizavimo ir techninis vienetas. Kiekvienas rajonas turėjo savo numerį, būdavo vadovaujamas revolveriu ginkluoto rajono viršininko. Jei rajono viršininkas vykdavo raitas, turėdavo kardą. Rajonas saugodavo ne daugiau kaip 15 km sienos atkarpą.

Nuo 4 iki 10 rajonų sudarydavo barą. Baras užimdavo apskrities pasienio ribas, todėl pasienio policijos barai turėdavo atitinkamų apskričių pavadinimus.

Baras būdavo ne tik organizacinis, bet ir administracinis vienetas. Pasienio policijos baro viršininkas buvo pavaldus atitinkamos apskrities viršininkui.

Kiekvienos sienos apsauga skyrėsi viena nuo kitos.

Kadangi Lietuvos ir Latvijos ekonominio gyvenimo sąlygos buvo panašios, sienos apsauga čia buvo minimali: visą sieną saugojo 200 sargybinių. Vienam sargybiniui tekdavo 2,7 km pasienio apsaugos atkarpos. Sargybų

kaip vienetų nebuvo, sargybiniai sudarydavo atskirą žvalgų tarnybą. Rajonų viršininkų priežiūrai Latvijos pasienio rajone priklausė ne 15, kaip kitose vietose, o iki 25 kilometrų. Be to, rajonų viršininkai buvo II eilės, t.y. 8 kategorijos, tarnautojai (tuo tarpu I eilės rajonų viršininkai - X kategorijos tarnautojai). Negana to, barų viršininkų pareigas ėjo pasienio apskričių policijos viršininkai. Kontrabanda - konservų (daugiausia žuvų), medikamentų, smulkios galanterijos - per sieną su Latvija nebuvo intensyvi. Esant tokiai menkai apsaugai, sulaikytos kontrabandos procentas neviršijo 5 proc.²⁴

Per sieną su Vokietija ir sieną, einančią Baltijos jūra, nuo seno buvo labai intensyviai gabenama kontrabanda, todėl čia sienos apsaugos darbas buvo visą laiką tobulinamas ir jos saugojimas buvo intensyvesnis negu sienos su Latvija. Šakių ir Vilkaviškio pasienio apsaugos barai buvo sustiprinti. Šią pasienio atkarpą saugojo 200 policininkų. Prekių kontrabanda iš Vokietijos visada buvo gausi, kurį laiką net Vokietijos valdžios skatinama. Be to, pelnas, gaunamas iš kontrabandos, buvo didžiulis, pvz., pelnas iš spirito kontrabandos siekdavo net iki 1400 proc. Kitos prekės taip pat turėjo gerą paklausą: eteris, muilas, manufaktūra, galanterija, sacharinas, dviračiai, siuvamosios mašinos. Nors apsauga buvo intensyvi, kontrabandos sulaikydavo apie 10 proc., arba už 80 tūkst.Lt per metus (iš Latvijos tik, 3,5 tūkst.Lt)²⁵.

Klaipėdos krašto sieną (Nemunu, Kuršių mariomis, Kuršių nerija, Baltijos jūra) nuo 1923 m. birželio 18 d. pradėjo saugoti pasienio policija, suskirstyta į rajonus (iki 1931 m. vadinamus komisariatais), vadovaujama pasienio policijos vado. Vėliau ji buvo suskirstyta į Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių sektorius. 1935 metais Klaipėdos krašto sieną saugojo apie 500 policininkų.

Baltijos jūra ir Kuršių mariom einančią sieną pradėta saugoti atgavus Klaipėdos kraštą (1923 m.) ir įsigijus motorlaivius "Savanoris", "Lietuvaitė", "Šaulys". Už jūros sienos apsaugą buvo atsakingas Vandens rajonas prie Klaipėdos krašto pasienio apsaugos I komisariato. Kadangi kontrabandininkų gaudytojai gaudavo didžiulį pelną ir turėjo greitaeigius motorlaivius, nevengdavo ir ginkluoto pasipriešinimo, panaudodavo net kulkosvaidžius ir granatas. Tačiau 1926 m. pasienio policijai įsigijus karo laivą, iniciatyva perėjo policijai.

Tokia padėtis išsilaiškė iki 1939 m. kovo mėn., kai Lietuva, netekusi Klaipėdos krašto, buvo priversta jūros apsaugos laivus perkelti į Šventosios uostą, ten jie 1940 m. buvo paimti bolševikų, o sienos liniją pažymėti ten, kur ji buvo iki 1923 m.

²⁴ Lietuvos policija 1918-1928 m. P.258-259.

²⁵ Ten pat. P.260.

Laikina Valstybės siena su Lenkija - demarkacijos linija (nuo 1929 m. - administracijos linija) - buvo prievartinė, tad visą laiką ten buvo neramu. Lenkai nuolat vykdė provokacijas, apšaudydavo policininkus, juos pagrobda-vo, perstatydavo sienos gaires ir kt. Ši sienos atkarpa ir liko neramiausia. Nuo nepriklausomo gyvenimo pradžios lenkai nukovė ar sunkiai sužeidė keliasdešimt lietuvių sargybinių. Be to, vyko gana intensyvi kontrabanda ir žmonės per sieną ėjo nelegaliai. Kontrabandos (manufaktūros gaminių, galanterijos, kosmetikos, medikamentų) per sieną su Lenkija buvo pervežama tiek, kiek per Šakių ir Vilkaviškio barus, tačiau buvo sulaukoma tik apie 15 proc. to, kas buvo sulaukoma Vokietijos pasienyje. Siena su Lenkija buvo padalinta į 7 barus (pagal pasienio apskritis): Zarasų, Utenos, Trakų, Alytaus, Seinų-Marijampolės ir Vilkaviškio. Visą sieną saugojo apie 1000 policininkų²⁶. Vadinasi, vienam kilometrui tekdavo du sargybiniai. 1939 m. atgavus Vilniaus kraštą, pasienio apsauga nuo administracijos linijos buvo perkelta prie tuo metu nustatytos Lietuvos-Sovietų Sąjungos sienos, suskirsčius ją į naujus barus: Zarasų, Švenčionėlių, Vilniaus, Eišiškių.

1924-1940 m. Lietuvos Respublikos sienas saugojo palyginti nedidelis skaičius policininkų: 1924 m. - 1460, 1931 m. - 1656, 1933 m. - 1934. Sienos apsauga, reikia pripažinti, buvo neblogai subalansuota. Apsaugos dydis ir intensyvumas bei pareigūnų algos buvo nustatytos atsižvelgiant į ekonominę situaciją bei vietovę.

Krašto sienos apsaugos koncepcija rėmėsi tuo, kad Lietuvai kaip mažai valstybei su silpna pramone, nedideliu pramonės gaminių eksportu, didelė pasienio apsauga būtų lėšų eikvojimas, o silpna "skylėta" apsauga tik menkintų patį valstybingumo faktą. Po ilgų svarstymų buvo nutarta reorganizuoti pasienio apsaugą, t.y. atsisakyti šauktinių, nes laikinų pasienio sargybinių darbas mažai efektyvus. Prievarta pašauktas žmogus jaučiasi atliekamas tartum lažą ir jo pagrindinis noras - kuo greičiau baigti tarnybą. Suprantama, kad per trumpą karo tarnybos laiką net stropus pasienietis nepajėgus apsukrumu susilyginti su sienos pažeidėjais ir perprasti tuos, kuriems kontrabanda - profesija, o patirtis dažnai perduodama iš kartos į kartą. Pasirodė, kad ir materialinis šauktinio paskatinimas taip pat mažai duoda naudos. Tą gerai įrodė tas atvejis, kai 1924 m. sausio 1 d. KAM įsakymu pasienio apsaugos kariai buvo perduoti pasienio policijos žinion ir pradėjo gauti palyginti didelę algą - 120 Lt. Po poros mėnesių jie vėl liko abejingi tarnybai kaip ir anksčiau, o pasi- baigus būtinosios tarnybos laikui, norinčių tarnauti pasienio policijoje, nors ir buvo mokamos geros algos, liko ne daugiau kaip 10 proc.²⁷ Štai kodėl toliau

²⁶ Ten pat. P. 251.

²⁷ Basevičius J. Sienų apsaugos taktika. Širvintos, 1930. P. 59.

pasienio apsauga buvo formuojama iš savanorių profesionalų, kurie po kurio laiko galėjo jau kaip lygūs su lygiais susiremti su kontrabandininkais profesionalais. Statistikos duomenys leidžia daryti išvadą, kad pasienio policija pasidarė veiksminga - sulaikė 65-70 proc. visos sulaikytos kontrabandos, o sulaikomų kontrabandinių prekių, transportuojamų per sieną, procentas buvo didesnis nei 10 proc.²⁸, t.y. nė kiek ne mažesnis negu carinės Rusijos pasienio apsaugos.

[domu pažymėti, jog tarpukario Lietuvoje tokio pat ilgumo sienos ruožą su Vokietija saugojo maždaug 10 kartų mažiau sargybinių negu carinėje Rusijoje. Tokia gausi pasienio apsauga carinėje Rusijoje buvo paremta koncepcija, jog pasienio apsauga turėjo atlaikyti pirmą užpuoliko smūgį ir kiek galima ilgiau sulaikyti priešą. Beje, tos pačios koncepcijos laikėsi ir SSRS pasienio kariuomenė. Kaip žinoma, per Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus agresoriai pasienio pasipriešinimo punktus paprasčiausiai ignoruodavo, apeidavo, laikinai užblokuodavo ar sunaikindavo artilerijos ugnimi. Specialistų nuomone, daug didesnė nauda būtų buvusi, jeigu sargybiniai, slapukai, postai, užkardos patikimų ryšių priemonėmis (jei tokios būtų buvusios) būtų skubiai ir tiksliai pranešinęsios apie agresoriaus jėgas, puolimo kryptis. Deja... Todėl labai įdomu paanalizuoti karių, 1914 m. saugojusių carinės Rusijos sieną su Vokietija nuo Palangos iki Jurbarko - 160 varstų (vienas varstas - 1607 m.) - skaičių. Ją saugojo Tauragės brigada, kurią sudarė 57 karininkai, 16 vachmistrų ir 1262 kareiviai, turintys 766 arklius. Negana to, brigada turėjo 2-ame apsaugos ešelone pastiprinimą (už 2-7 varstų nuo sienos). Tas pastiprinimas - tai du batalionai po 50 karininkų ir 1000 kareivių. Tad vienam varstui teko 1,5 karininko ir daugiau kaip 14 kareivių. Materialinis skatinimas taip pat viliojantis: atlyginimas - 1/3 paimtos kontrabandos vertės²⁹. Nors apsauga buvo ir stipri, tačiau Lietuvos gyventojai būdavo neblogai knygnešių aprūpinti uždrausta lietuviška spauda, pasienio miesteliuose ir kaimuose vos ne kiekvienos šeimos rūbai buvo iš prūsiškų medvilninių ir vilnionių audinių, nenorintys tarnauti Rusijos kariuomenėje su vedliais pereidavo sieną ir t.t.

Charakterizuojant Lietuvos sienos apsaugą, būtina paminėti, kad griežta drausmė buvo palaikoma nuo pat pasienio apsaugos sukūrimo. Štai 1919 metų "Pasienio sargybos ginkluotos milicijos instrukcijos" reikalavimai:

10 punktas: "Už prasižengimus tarnyboje, už kyšius, už praleidimą kontrabandos, už reikalavimą kyšių ir t.p. prasižengimus milicionieriai paliuosuojami iš tarnybos iš pirmo sykio".

²⁸ Ten pat. P.56-57.

²⁹ Lietuvos policija 1918-1928 m. P.258-259.

11 punktas: "Milicionieriai, paliuosuoti už prasižengimą tarnyboje, negali būti priimti atgal į pasienio sargybą ir kitų muitinių skyriuose"³⁰.

Šie drausmės reikalavimai išliko ir pasienio apsaugą perėmus policijai.

Visuose pasienio apsaugos dokumentuose ryškus humaniškumo bruožas. Štai minėtos instrukcijos reikalavimas:

40 punktas: "Šaunamais ginklais milicionieriai privalo naudotis labai atsидėję ir atsargiai. Šaudyti leidžiama tiktai į aukštį, bet ne į apgyventas trobas arba į bandą. Milicionierius turi atminti, kad žmogaus gyvastis visada brangesnis nekaip gabenama kontrabanda".

To paties reikalauja 1924 m. VRM pasienio policijos instrukcija:

Paragrafas 111 "Policininkas, vartodamas ginklą, turi atminti, kad žmogaus gyvastis visada brangesnė, ne kaip gabenama kontrabanda"³¹.

Net tuo metu, kai padėtis pasienyje su Lenkija buvo itin sudėtinga, buvo galvojama apie tai, kaip sudaryti sąlygas žmonėms lankyti bažnyčią, savo artimuosius. 1922 m. spalio mėn. KAM generalinis štabas duoda nurodymą IV pasienio apsaugos divizijos vadui:

"... neutralios zonos gyventojai, turį reikalą pereiti mūsų kariuomenės priešakines užtvarų linijas, praleidžiami, einant tam tikrais savo valstiaus valdybos liudijimais, patvirtintais vietinės (neutralios zonos) milicijos"³².

Žinoma, tarpukario Lietuvos valstybės sienos apsauga skyrėsi nuo valstybių-lagerių, apsitvėrusių gelžbetoninėmis sienomis ir spygliuotomis vielomis, inžinerinių apsaugos priemonių užtvaromis su elektrone, optine ir visokia kitokia signalizacija... Aišku, skyrėsi ir nuo dabartinės Europos bendrijos valstybinių sienų apsaugos.

Baigiant šį trumpą straipsnį, nepretenduojant į išsamią Lietuvos valstybės sienos apsaugos apžvalgą, reikėtų pasakyti dar štai ką.

Valstybės sienos apsauga, kaip viena iš svarbiausių institucijų, įtvirtinančių šalies valstybingumą, daugiau susieta su šalies politika, ekonomika, teise negu su šalies gynyba. Saugoti sieną turėtų žmonės, pilnai paruošti ir norintys tą darbą dirbti, kuriems šis darbas yra vienintelis pragyvenimo šaltinis. Neginčytina, jog priverstas dirbti žmogus, kad ir kokių nusistatymų ir pažiūrų būtų, dirbs tik tiek, kiek bus verčiamas. Vadinasi, tam reikalinga nuolatinė griežta kontrolė. Visas išlaidas sudėjus, susidaro labai daug.

Pasaulinė valstybių formavimosi praktika rodo, kad įtvirtinant šalies valstybingumą, siena saugoma kariuomenės. Kaip pareiškė vienas išmintingas žmogus: "Kai kaimyninės šalies ginkluota grupuotė užpuola policijos

³⁰ LVA, 764, Ap.1, B.3 L.3

³¹ VRM pasienio policijos instrukcija. K., 1924. P.28.

³² LVA, F.1359, Ap.1, B.31 L.63.

saugomą pasienį, pasaulinė opinija tai traktuos kaip susistumdymą prie sienos, o jei sieną saugos kariuomenė, tai jau karo veiksmai - karas". Šiais laikais jau nė viena Europos šalis, bijodama padarinių, atvirai karo nepradės... Kitas klausimas, kaip, pagal kokius kriterijus, kada atėjo stabilumo momentas. Tarpukario Lietuvoje buvo nuspręsta, kad tai įvyko baigiantis 5-iems nepriklausomo gyvenimo metams. Tačiau iš jų daugiau kaip dvejus metus vyko ginkluota kova.

Labai vaizdžiai apibūdino kariuomenės reikšmę, įtvirtinant valstybės sieną, žymus tarpukario karo lakūnas J.Pyragius savo atsiminimų knygoje "Kovosiu, kol gyvas". Jis aprašo epizodą, kai jų kuopai teko užimti Žeimelio miestelį (dabar Pakruojo rajonas), kuriame jau stovėjo latvių kariuomenės kuopa. Galima įsivaizduoti, kaip broliai latviai su visa karo apranga išsirikiavę vienoje didelės miestelio aikštės pusėje visą dieną žvangino ginklais prieš kitoje aikštės pusėje esančius brolius lietuvius. Užtekę būtų atsitiktinio šūvio, kad būtų prasidėjęs kraujo praliejimas. Taip pat ginklams žvangant teko užimti ir kaimyninį Kriukų miestelį. Incidentai, vykę Palangos mieste ir Ilukstės valsčiuje, jau aprašyti literatūroje. Visa tai vyko dėl ribų su mums broliška latvių tauta, iki tol kartu kovojusia su bendrais priešais bolševikais ir bermontininkais. Ką jau kalbėti apie kaimynines šalis, kurios neturi sentimentų mūsų atžvilgiu.